

УДК 340.1

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2195/2024/2.128-6>

Олександр КОВАЛЬЧУК, канд. юрид. наук, доц.

ORCID ID: 0000-0002-2167-769X

e-mail: kovalchuk-alex@ukr.net

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ЖИТТЄВИЙ І НАУКОВИЙ ШЛЯХ ТКАЧА АРКАДІЯ ПЕТРОВИЧА

Вступ. Досліджено життєвий і науковий шлях корифея юридичної науки, доктора юридичних наук, професора, завідувача кафедри теорії та історії держави і права, заслуженого діяча науки і техніки України Ткача Аркадія Петровича. Розвиток вітчизняної університетської юридичної науки неможливий без знання досягнень науковців і творчого переосмислення їхніх поглядів, підходів до державно-правових явищ. Слід констатувати, що життєвий шлях і наукова спадщина Ткача А. П. не достатньо досліджена. Кількість наукових праць, які стосуються цієї проблематики, обмежена, що й зумовлює актуальність указанного дослідження.

Методи. В основу методології дослідження покладено комплекс філософсько-світоглядних, загальнонаукових, спеціально-наукових методів і принципів. Визначальними стали загальні принципи наукового пізнання об'єктивності, усебічності, історизму.

Результати. З'ясовано, на яких позиціях стояв учений, досліджуючи історико-правові проблеми. Його праці зробили вагомий внесок у розвиток українського права.

Висновки. Застосовано діалектичний метод, що дало змогу повно й усебічно розкрити підходи Ткача А. П. до історії права та держави України. За допомогою історико-порівняльного методу зіставлено ідеї вченого з іншими науковцями з метою виділення певних особливостей у його поглядах на право та державу, а завдяки методу аналізу і синтезу опрацьовано першоджерела, наукові статті та архівні матеріали, що сприяло з'ясуванню основних поглядів науковця на державно-правові явища.

Ключові слова: Ткач Аркадій Петрович, право, держава, кодифікація, історія.

Вступ

Розвиток вітчизняної університетської юридичної науки неможливий без знання досягнень науковців і творчого переосмислення їхніх поглядів, підходів до державно-правових явищ. Важливо зазначити, що саме у Київському університеті протягом його існування працювала плеяда відомих учених у різних галузях права, тому всі фундаментальні напрацювання тісно пов'язані з університетською юридичною наукою, хоча ми мало знаємо про їхні наукові розробки, ідеї, підходи до розгляду багатьох правових проблем. Предметом їхніх досліджень були питання поняття права, його історичного розвитку, особливості права України, кодифікація законодавства тощо. Багато чи мало вони написали, ми маємо знати їхню наукову спадщину і продовжувати розвивати їхні позитивні ідеї, оскільки багато тогочасних розробок збагатили вітчизняну юридичну науку.

Незнання досягнень вітчизняних і зарубіжних учених не дає нам цілісної картини про розвиток всесвітньої науки загалом. Варто зауважити, що університетська наука і післявоєнний період недостатньо досліджена. Незначна кількість наукових статей не дає нам повного уявлення про розвиток юридичної науки в Київському університеті в післявоєнний період. Отже, необхідність таких досліджень є очевидною. Це допоможе нам з'ясувати місце їхніх ідей у розвитку правової науки, особливості їхніх підходів до державно-правових явищ, впливу на їхні погляди національної правосвідомості, поглибити вивчення сучасних правових проблем, простежити розвиток юридичної науки у Київському університеті, оцінивши внесок кожного науковця.

Слід констатувати, що життєвий шлях і наукова спадщина Ткача А. П. не достатньо досліджена. Кількість наукових праць, яка стосується цієї проблематики, обмежена. Серед них можна виділити окремі наукові тези Вовка О. Й., Дзейко Ж. О., Захарченка П. П. та інших, які досліджували окремі аспекти державно-правових явищ у працях Ткача А. П. Однак вони не дають нам цілісної картини саме щодо історико-правових поглядів вченого, тому поглиблене дослідження зазначеної проблематики є очевидним.

Об'єктом дослідження є наукова спадщина та життєвий шлях Ткача Аркадія Петровича, його праці з історії та теорії держави і права.

Метою статті є дослідження джерел та основних засад державно-правових поглядів науковця і значення його вчення для сучасної юридичної науки. У статті показано життєвий шлях вченого і особливості його підходів до кодифікації законодавства.

Методи

Методологічну базу дослідження становить низка філософсько-світоглядних, загальнонаукових і конкретно-наукових методів, що дали змогу повно й усебічно дослідити визначений предмет. Застосування діалектичного методу забезпечило розгляд наукової спадщини в динаміці, а також дало можливість простежити процес еволюції світогляду Ткача Аркадія Петровича. За допомогою історико-порівняльного методу було зіставлено

© Ковальчук Олександр, 2024

ідеї вченого з іншими науковцями з метою виділення в них певних особливостей у поглядах на державно-правові явища. Метод аналізу і синтезу особливо виявився в опрацюванні першоджерел, наукових статей та архівних матеріалів, що дало можливість дослідити основні суттєві положення вчення Ткача А. П. про державу і право, з'ясувати напрями його досліджень, виділити періоди його наукової діяльності.

Результати

Одним із відомих учених-істориків права Київського університету був Ткач Аркадій Петрович – доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України. Народився Аркадій Петрович 22.06.1921 р. у м. Одеса. У 1940 р. закінчив 9 класів середньої школи в м. Києві і вступив до 10-го класу Київської військово-морської спецшколи № 5. У 1941 був зарахований у військово-морське училище у склад курсантських загонів добровольців, а потім – у склад сьомої бригади морської піхоти. Брав участь у боях проти німецько-фашистських загарбників. Був двічі поранений, лікувався в госпіталі м. Сочі. Після лікування із серпня по грудень 1942 р. у складі 145-го полку морської піхоти брав участь у боях із захисту м. Туапсе, а із січня 1943 по січень 1944 р. – у десантуванні на Малу землю (м. Новоросійськ) і м. Керч у складі військ 4-го Українського фронту. Обіймав такі посади: командир гармати, старшина артдивізіону, комсорг артдивізіону (255-ї бригади морської піхоти). У червні 1944 р. закінчив курси перепідготовки політскладу окремої приморської Армії і був призначений комсоргом 93-го гвардійського арtpолку, у складі якого брав участь у визволенні України, Польщі, Чехословаччини, Угорщини, Німеччини. Демобілізувався з армії у 1946 р.

За участь у боях проти німецько-фашистських загарбників нагороджений орденами "Вітчизняної війни" II ступеня, "Червоної зірки"; медалями "За бойові заслуги", "За оборону Севастополя", "За оборону Кавказу", "За перемогу над Німеччиною", "20 років перемоги над Німеччиною", "30 років перемоги над Німеччиною", "40 років перемоги над Німеччиною" та ін.

З 1946 по 1950 р. навчався на юридичному факультеті Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка (далі Київський університет). За успішне навчання Аркадій Петрович отримав диплом із відзнакою. У 1953 р. закінчив аспірантуру. Уже на другому році навчання в аспірантурі був зарахований на пів ставки на кафедру теорії держави і права юридичного факультету для читання курсу лекцій з історії держави і права СРСР.

У 1954 р. захистив дисертацію і на підставі рішення ради юридичного й економічного факультетів отримав науковий ступінь кандидата юридичних наук. У 1954 р. був зарахований на посаду доцента юридичного факультету. Відповідно до наказу ректора Київського університету від 18 лютого 1957 р. посаду доцента кафедри діалектичного та історичного матеріалізму було передано на кафедру теорії та історії держави і права й переведено на цю посаду старшого викладача Ткача А. П., що пройшов за конкурсом.

У 1957 р. на посаді доцента Ткачу А. П., відповідно до наказу ректора Київського університету, було встановлено оклад 320 крб на місяць. На підставі рішення Вищої атестаційної комісії від 18 березня 1959 р. Ткач А. П. був затверджений у вченому званні доцента на кафедрі теорії та історії держави і права.

У 1958/1959 н. р. Ткач А. П. розробив на підставі вивчення нових архівних документів і вперше у Київському університеті прочитав спецкурс "Основні проблеми держави і права Української РСР".

Також за сумісництвом з 1958 по 1959 р. був начальником кафедри загальноправових дисциплін Вищої школи МВД УРСР. З 1959 по 1962 р. Аркадій Петрович був ученим секретарем ради, а також членом профкому університету. У 1962–1963 рр. працював заступником декана юридично-економічного факультету Київського університету. У 1966–1970 рр. був старшим науковим співробітником. У 1969 р. Ткач А. П. успішно захистив докторську дисертацію на тему "Кодифікація, пам'ятки та основні риси права України другої половини XVIII – першої половини XIX століття" і йому було присвоєно вчений ступінь доктора юридичних наук.

Відповідно до наказу ректора університету в. о. професора кафедри теорії та історії держави і права, доктору юридичних наук Ткачу А. П. у зв'язку із затвердженням у вченому званні професора було встановлено оклад 450 крб.

З 1972 по 1986 р. Аркадій Петрович завідував кафедрою історії держави і права юридичного факультету Київського університету.

У 1986–1990 рр. очолював об'єднану кафедру теорії та історії держави і права. У 1954–1958 рр. працював доцентом Київського факультету Вищої школи КДБ СРСР, у 1958–1994 – за сумісництвом у Київській вищій школі МВС СРСР, де був начальником кафедри загальноправових дисциплін. З 1985 р. – старший науковий співробітник в Інституті держави і права АН УРСР. За значні досягнення у галузі науки 17 серпня 1992 р. Указом Президента України Ткачу Аркадію Петровичу присвоєно почесне звання "Заслужений діяч науки і техніки України".

Ткач Аркадій Петрович був високопрофесійним педагогом, справжнім професором. Його лекції були наповнені глибоким науковим змістом і доступні для сприйняття студентами за стилем викладення матеріалу, правильною методологією, тому він серед студентів мав великий авторитет. Ткач А. П. був доброю, чуйною і толерантною людиною, з великою повагою ставився як до своїх колег, так і до студентів та аспірантів. Завжди після лекції в оточенні великої групи студентів Аркадій Петрович продовжував відповідати на їхні запитання. На той час він був одним із провідних фахівців у галузі історії та теорії держави і права України. Аркадій Петрович був засновником нової нормативної дисципліни "Історія держави і права Української РСР", у результаті чого за його участю було випущено одностомне трьохтомне видання.

Цікавий факт, що у звітний п'ятирічний період Ткач А. П. поза межами університету прочитав більше 200 лекцій, підтримував тісний зв'язок зі школами незрячих дітей Києва і Київської області.

Учений активно брав участь у різному рівня наукових конференціях. Він був лектором товариства "Знання" і систематично читав лекції для різної аудиторії. За час керування кафедрою Аркадієм Петровичем були напрацьовані тісні зв'язки з багатьма передовими ЗВО, що давало можливість обмінюватись новими знаннями й дискутувати з проблемних питань, використовуючи різні форми такої співпраці, як-от наукові конференції, рецензування наукових і науково-методичних робіт, читання лекцій, стажування тощо.

Ткача А. П. неодноразово запрошували читати лекції у Харківський юридичний інститут, Вищу школу КДБ, Вищу школу МВД. В одному з листів в.о. директора Харківського юридичного інституту Неботова А. висловлювалась подяка доценту Ткачу А. П. за прочитаний спецкурс лекцій "Історія держави і права Української РСР", де зазначалося, що його лекції вирізнялись високим науковим рівнем і цінними для історії держави і права матеріалами.

Також він постійно підтримував тісні зв'язки із зарубіжними юридичними ЗВО. Аркадій Петрович читав лекції у ЗВО Чехословаччини (1971), Монголії (1978), Угорщини (1981). У 1976 р. був делегатом III з'їзду Українського товариства охорони пам'яток історії та культури. З 1982 р. був членом правління Українського товариства охорони пам'яток. Усю свою наукову роботу присвятив дослідженню історії держави і права України й націоналізму, а також дослідженням молодих науковців. Його прагненням було не тільки знання історії держави і права зарубіжних країн, але й державо-правотворчих процесів в Україні, щоб можна було виділити як певні загальні закономірності розвитку держави і права, так і особливості розвитку у конкретний історичний період, а також правильно розуміння не тільки закономірностей, а й перспектив розвитку суспільства.

Не залишаються поза увагою його організаторські здібності. Ткач А. П. умів організувати роботу кафедри на високому професійному рівні, сам був великим працелюбом, вимогливим до себе й колег, справедливим, ініціативним. Як керівник кафедри й науковець він умів організовувати колектив до плідної наукової роботи. Він створив школу молодих учених – істориків держави і права. Під його керівництвом захищено більше 20 кандидатських і 6 докторських дисертацій. Був членом декількох спеціалізованих рад із захисту докторських дисертацій і методичних рад.

Ткач А. П. був членом правління Республіканського товариства охорони пам'яток історії і культури, старшим науковим співробітником Інституту держави і права АН УРСР, членом низки наукових і методичних рад.

Як свідчать архівні матеріали, Аркадій Петрович опублікував більше 130 робіт з актуальних питань історії та теорії держави і права. Серед них варто виділити 9 монографій і навчальних посібників, зокрема: "Держава і право Української РСР в період становлення і подальшого розвитку соціалістичного народного господарства" (1945–1953), (1961); "Нариси з історії держави і права Української РСР" (1961); "Розвиток радянської державності на Україні" (1966, у співавт.); "Історія кодифікації дореволюційного права України" (1968); "Історія суспільно-політичного ладу та права на Україні (дожовтневий період)" (1982); "Історія держави і права Української РСР" у 3 т. (1987, у співавт., Т. 1); "Проблеми реалізації законодавства УРСР в умовах його радикального оновлення" (1993, у співавт.); "Норми права: існуюче та належає" (1994, у співавт.); "Теорія держави і права" (1995, у співавт.) та ін. (Архів, с. 181-184).

Наукові дослідження професора Ткача А. П. базувалися на першоджерелах, архівних матеріалах, працях відомих учених, які він піддавав критичному аналізу й робив власні висновки. Він відвідував ЦДІА УРСР у Києві, Львові, історичний архів Закарпатської області в Мукачеві. Зазначав, що вивчення історії державності та права українського народу сприятиме правильному розумінню історичного минулого, а також закономірностей і перспектив розвитку держави і права.

У своїй праці "Історія кодифікації дореволюційного права України" учений писав, що в державних архівах, відділах рукописів наукових бібліотек і публікаціях юридичних актів є чимало матеріалів, вивчення яких дозволяє зробити спробу відтворення однієї зі сторінок дійсної історії правової культури українського народу.

Як справедливо зазначає Дзейко Ж. О., це була одна з найбільш ґрунтовних історико-правових праць ХХ століття, опублікована в Києві у 1968 р. Хоча термін "кодифікаційна техніка" проф. Ткач А. П. у цій роботі

прямо не вживає, проте опосередковано розкриває питання застосування засобів і правил кодифікаційної техніки через дослідження відповідних джерел права (правових звичаїв, прецедентів, судової практики, законодавчих актів тощо), причин, процесу, результатів і наслідків кодифікаційних робіт (Дзейко, 2023, с. 32).

Також заслуговує на увагу історико-правове дослідження Ткача А. П. "Права, за якими судиться малоросійський народ", а праця "Історія кодифікації дореволюційного права України" є дуже цінною для вивчення процесів становлення джерел права, кодифікаційної техніки та кодифікації права. У зв'язку із цим Ткач А. П. вважав, що розвідка історії кодифікації, і особливо її наслідків, – збірники, зводи, кодекси тощо – дає можливість визначити основні риси тогочасних правовідносин, а це допомагає відтворити картину економічних, суспільно-політичних і класових відносин тієї епохи, тому вивчення історії кодифікації права та її причин сприяє сприйняттю життя суспільства (Ткач, 1968, с. 71). Можна з переконливістю сказати, що його робота є основою для подальшого наукового опрацювання та практичного застосування кодифікаційної техніки.

Слушно є думка Захарченка П. П. про те, що Ткач А. П., як і Грушевський М., не були прихильниками рецепції магдебурзького права на етнічні українські терени. Грушевський у своїх працях детально розглянув вплив магдебурзького права на життєдіяльність міст, оцінивши його радше негативно, ніж позитивно. Така думка базувалася на твердженні, що воно запозичене із-за меж України в цілком готовому, сформованому вигляді, тому розриває органічний зв'язок міста з волостю і сприяє денационалізації міського населення (Захарченко, 2023, с. 30).

Цінним є звернення Ткача А. П. до питання теорії правових засобів у сфері господарського права. Учений вважав, що саме у процесі реалізації права "найбільш повно проявляється можливість зробити висновок про те, наскільки правові засоби відповідають сучасному етапу розвитку економіки, перевірити міру їх ефективності" (Ткач, 1975, с. 13).

Однією з актуальних проблем і на сучасному етапі, на яку звертав увагу А. П. Ткач, є положення про ефективність законодавства і його застосування. Учений указував, що недоліками правового регулювання є нагромадження великого масиву нормативно-правових актів з одних і тих самих питань, а також наявність колізій і застарілого характеру норм права. Недоліком також є невиправдано велика кількість відомчих нормативно-правових актів, уведення в дію яких не супроводжується скасуванням чи хоча б зміненням раніше прийнятих актів. Такий стан законодавства (господарського) ускладнює його застосування, не відповідає завданням подальшого зміцнення законності та, урешті-решт, негативно впливає на підвищення ефективності суспільного виробництва.

Справедливим є твердження Ткача А. П. про те, що територія України більше тисячоліття тому була одним із центрів європейської культури. Учений зазначав, що з перших десятиліть свого формування як народності український народ своєю героїчною боротьбою за національну незалежність, національну державність вписав не одну славетну сторінку в її історії. Він вважав, що для українського народу характерні такі риси, як волелюбність, працьовитість, відвага, ненависть до ворога тощо.

Незважаючи на ідеологічні аспекти, заслуговує на увагу позиція Ткача А. П. щодо формування української державності й проведення незалежної зовнішньої політики з окремими сусідніми державами. Загалом, торка-

ючись окремих аспектів наукової спадщини Ткача А. П., відчувається потреба у більш ґрунтовному дослідженні його ідей.

Помер Ткач А. П. у Києві 23.08.1994, похований на Байковому кладовищі.

Дискусія і висновки

Виходячи з викладеного, можна зазначити, що багатогранна наукова і громадська діяльність Ткача А. П. дає підстави віднести його до фундаторів історії українського права. Аналіз праць Ткача А. П. показує, що він виступав за незалежність держави й можливість вільного розвитку особи, а також переконливо доводив, що у світі не існує неповноцінних народів, націй, рас, а в історії людства є лише різні ступені соціально-економічного й політичного розвитку. Багато питань, викладених у його працях, залишаються актуальними й у наш час, даючи поштовх для нових наукових розробок.

Список використаних джерел

Архів Київського національного університету імені Тараса Шевченка, 181–184.

Дейко, Ж. О. (2023). Питання кодифікаційної техніки у праці професора А. П. Ткача "Історія кодифікації дореволюційного права України" (в контексті дослідження пам'ятки кодифікації права XVIII ст. – "Прав, за якими судиться малоросійський народ"). Науково-правові читання, присвячені пам'яті професора А. П. Ткача (до 100-річчя від дня народження). *Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції* (Київ, 06 грудня 2023 р.).

Oleksandr KOVALCHUK, PhD (Law), Assoc. Prof.

ORCID ID: 0000-0002-2167-769X

e-mail: kovalchuk-alex@ukr.net

Taras Shevchenko Kyiv National University, Kyiv, Ukraine

Захарченко, П. П. (2023). Дисертаційне дослідження А. Ткача в концепті історичного синтезу М. Грушевського. Науково-правові читання, присвячені пам'яті професора А. П. Ткача (до 100-річчя від дня народження). *Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції* (Київ, 06 грудня 2023 р.).

Ткач, А. П. (1968). *Історія кодифікації дореволюційного права України*. Видавництво Київського університету.

Ткач, А. П. (1975). *Використання правових засобів в управлінні народним господарством СРСР*. Товариство "Знання".

References

Archive of Taras Shevchenko Kyiv National University, 181–184 [in Ukrainian].

Deiko, Z. O. (2023). The Issue of Codification Technique in the Work of Professor A. P. Tkach "History of Codification of Pre-Revolutionary Law of Ukraine" (In the Context of the Study of the Codification of Law of the 18th Century – "Laws by which the Little Russian People are Judged"). In Scientific and Legal Readings Dedicated to the Memory of Professor A. P. Tkach (on the 100th Anniversary of His Birth). *A Collection of Materials of the International Scientific and Practical Conference* (Kyiv, December 6, 2023) [in Ukrainian].

Tkach, A. P. (1968). *History of Codification of Pre-Revolutionary Law of Ukraine*. Kyiv University Publishing House [in Ukrainian].

Tkach, A. P. (1975). The Use of Legal Means in the Management of the National Economy of the USSR. "Knowledge" Society [in Ukrainian].

Zakharchenko, P. P. (2023). Dissertation Study of A. Tkach in the Concept of Historical Synthesis of M. Hrushevskyi. In Scientific and Legal Readings Dedicated to the Memory of Professor A. P. Tkach (on the 100th Anniversary of His Birth). *A Collection of Materials of the International Scientific and Practical Conference* (Kyiv, December 6, 2023) [in Ukrainian].

Отримано редакцією журналу / Received: 30.09.24

Прорецензовано / Revised: 01.11.24

Схвалено до друку / Accepted: 20.11.24

THE LIFE AND SCIENTIFIC CONTRIBUTIONS OF ARKADY PETROVYCH TKACH

Background. This article examines the life and scientific journey of a prominent figure in legal science, Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Theory and History of State and Law, and Honored Scientist and Engineer of Ukraine, Arkady Petrovych Tkach.

Methods. The research methodology is based on a combination of philosophical, general scientific, and specialized scientific methods and principles. The key principles applied include objectivity, comprehensiveness, and historicism, which are fundamental to scientific cognition.

Results. The study clarifies the scholar's stance on historical and legal issues. His works have made a significant contribution to the development of Ukrainian law.

Conclusions. The dialectical method was applied, enabling a comprehensive and thorough exploration of A.P. Tkach's approaches to the history of law and the state of Ukraine. Using the historical-comparative method, the scholar's ideas were compared with those of other researchers to highlight specific features of his views on law and the state. Additionally, the methods of analysis and synthesis were employed to examine primary sources, scientific articles, and archival materials, which facilitated the identification of the scholar's key insights into state and legal phenomena.

Keywords: Arkady Petrovych Tkach, law, state, codification, history.

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.